

BART CLAES
TINNE GELUYCKENS
JENNEKE CHRISTIAENS*

Stenen muren maken nog geen gevangenis

Reflecties bij het rapport van de Europese Commissaris voor de Mensenrechten

INLEIDING

'Belgium has a good system of human rights protection, but more efforts are needed in certain areas', verklaarde Thomas Hammarberg, Europees Commissaris voor de Mensenrechten, bij de voorstelling van zijn rapport¹ op 17 juni jongstleden. Dit rapport werd opgesteld naar aanleiding van een officieel bezoek dat plaatsvond van 15 tot 19 december 2008 op uitnodiging van de toenmalige Eerste Minister Yves Leterme. Tijdens zijn bezoek had Commissaris Hammarberg gesprekken met federale, regionale en gewestelijke ministers en autoriteiten als met niet-gouvernementele en internationale organisaties. Ook werden bezoeken afgewerkt in de gevangenissen van Vorst en Antwerpen, het gesloten centrum voor minderjarigen te Everberg, gesloten vluchtelingencentra (Merksplas, 127 en 127bis) en opvangtehuizen voor slachtoffers van huiselijk geweld. In de inleiding van het rapport kunnen we lezen dat dit rapport als doel heeft te identificeren op welke wijze de bescherming en bevordering van mensenrechten in België verbeterd kunnen worden. In deze forumbijdrage spitsen we onze aandacht toe op de vaststellingen, bedenkingen en aanbevelingen van dit rapport gerelateerd aan het thema van opsluiting van jongeren en gedetineerden. De problematiek rond gesloten instellingen voor minderjarigen en penitentiaire instellingen zijn de afgelopen maanden niet weg te slaan uit de dagdagelijkse mediaverslaggeving.

1. FEDERALE JEUGDGEVANGENISSEN: TUSSEN OPLOSSING EN PROBLEEM?

Jeugdgeweld en het opsluiten van jongeren in gesloten instellingen krijgt de laatste tijd bijna dagelijkse aandacht in de media. Onze jongeren worden gewelddadiger, onze jeugdrechters zijn te *soft* en onze instellingscapaciteit ontoereikend... Jeugdcriminaliteit zorgt alweer voor een heuse mediastorm. Toen het rapport van Mensenrechtencommissaris Hammarberg gepubliceerd werd, kraaide er echter geen haan naar. Nochtans haalt dit rapport een aantal belangrijke problemen aan, in het bijzonder inzake de opsluiting van minderjarige delinquenten.

1.1 Rechten en rechtswaarborgen voor minderjarigen in België

De Mensenrechtencommissaris stelt vast dat met de laatste wetswijzigingen betreffende de Wet op de Jeugdbescherming van 2006 het beschermende discours over de

* Respectievelijk wetenschappelijk medewerker, wetenschappelijk medewerkster en docent, Vakgroep Criminologie, Faculteit Recht en Criminologie, Vrije Universiteit Brussel (VUB).

1 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, Thomas Hammarberg, on his visit to Belgium 15-19 December 2008, for the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly, Strasbourg, 17 June 2009, CommDH(2009)14, 24p.

aanpak van jeugddelinquenten deels moet inboeten ten opzichte van de herstelgerichte aanpak. Tegelijkertijd wordt er ook een meer punitief en dus op bestraffen gericht discours vastgesteld. Rechten van minderjarigen én rechtswaarborgen voor minderjarigen lopen logischerwijs als een rode draad door het rapport Hammarberg. Het is dan ook vanuit dit perspectief dat de Mensenrechtencommissaris de detentie van minderjarigen in ons land onder de loep nam. Vanuit dit perspectief wijst hij op een aantal knelpunten met betrekking tot de opsluiting van minderjarigen. Zijn rapport wijst op de mogelijke ongelijke behandeling van minderjarigen naargelang de Gemeenschap waartoe ze behoren voor de uitvoering van hun beschermingsmaatregel, en in het bijzonder de plaatsing in gesloten instellingen én de plaatsing in Everberg². Mensenrechtencommissaris Hammarberg wijst op de duidelijke communautaire verschillen inzake behandeling en invulling van het regime voor jongens in de instelling in Everberg. De overheden worden uitgenodigd om overleg te voeren om zo te komen tot een consistente benadering van de heropvoeding van de geplaatste minderjarige. Bovendien wijst het rapport (nogmaals) op het ontbreken van een degelijk onafhankelijk toezicht en klachtsysteem voor de gemeenschapsinstellingen. Een oud zeer waar de Gemeenschappen tot nog toe weinig aan hebben gedaan. Er wordt door de Vlaamse overheid melding gemaakt van een *echte* klachtprocedure die loopt via het agentschap Jongerenwelzijn sinds 2008. Vooralsnog is er weinig informatie over de praktijk van dit Vlaamse 'klachtrecht' voor geplaatste minderjarigen³.

De bevoegdheidsverdeling inzake het uitvoeren van de opgelegde plaatsingsmaatregelen, samen met de oprichting van het federale centrum De Grubbe en binnenkort de uitbreiding van de federale capaciteit in de oude gevangenis van Tongeren⁴, maakt het detentielandschap voor minderjarigen in ons land niet zo transparant of duidelijk. Sinds enkele jaren (begin van de 21ste eeuw) wordt er een constant pleidooi gehouden voor uitbreiding van capaciteit van de opsluitingsmogelijkheden voor minderjarigen. De oprichting van de federale instelling De Grubbe vormde het begin van een steeds groeiend aantal plaatsen voor minderjarigen. Sinds het begin van de jaren 2000 zijn het aantal plaatsen en in het bijzonder het aantal gesloten plaatsen duidelijk toegenomen, hoewel de jeugdrechters toen zelf aangeven dat een uitbreiding niet noodzakelijk was, maar dat de alternatieven niet toereikend waren⁵. Op federaal niveau neemt men het initiatief om oude (19de eeuwse) gevangenissen (voor volwassenen) en oude (19de eeuwse) instellingen voor minderjarigen om te vormen tot moderne jeugdgevangenissen. Het rapport Hammarberg benadrukt (nogmaals) dat het uitbreiden van de gesloten capaciteit voor minderjarige jeugddelinquenten niet strookt met artikel 37 van het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind⁶. Dit artikel stelt immers dat de opsluiting van minderjarigen nog steeds de uitzondering, *het ultimum remedium*, dient te zijn. Dit principe vinden we ook terug in de recente Recommendation on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures⁷ van de Raad

2 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 28.

3 S. Van Mulders, *Jaarverslag 2008*, Agentschap Jongerenwelzijn, juni 2009, 64p.

4 S. De Clerck, *Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016*, Brussel, FOD Justitie, 23 december 2008.

5 L. Walgrave, 'Statistiek met betrekking tot jeugddelinquentie', in C. Vanneste, E. Goedseels, I. Detry, *De "nieuwe" statistiek van de jeugdparketten; een belichting van de eerste analysesresultaten vanuit verschillende invalshoeken*, Gent, Academia Press, 2008, 108-109.

6 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 29.

7 Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, 5 November 2008.

van Europa die duidelijk stelt dat *deprivation of liberty of a juvenile shall be a measure of last resort and imposed and implemented for the shortest period possible*. Het rapport Hammarberg pleit daarom logischerwijs voor de volledige uitbouw van alternatieve maatregelen, en dat indien toch gekozen wordt voor een uitbreiding van gesloten capaciteit, dit gebeurt in overeenstemming met de Europese richtlijnen inzake de rechten van het kind⁸. De vaststellingen van de Mensenrechtencommissaris doen vermoeden dat het op dit vlak in België nog veel beter kan. Voor alle Belgische waarnemers is dit alleszins geen nieuw gegeven. Het rapport Hammarberg legt de vinger op een aantal al lang gekende problemen binnen de praktijk van opsluiting van minderjarigen. Ondanks al deze en vroegere aanbevelingen kiest men vandaag in België op alle bevoegde niveaus voor een uitbreiding van de opsluitingscapaciteit voor minderjarigen. Hoe valt dit te rijmen?

1.2 Naar de (her)geboorte van de jeugdgevangenis?

Het is van belang om een onderscheid te maken tussen de verschillende overheden en hun initiatieven op dit vlak. Er is de federale Minister van Justitie die een aantal gevangnissen uit de 19de eeuw in zijn Masterplan zal omvormen tot “moderne” jeugdgevangnissen⁹. Het moge duidelijk zijn dat het hierbij niet uitsluitend gaat om plaatsen voor jongeren die een jeugdbeschermingsmaatregel van plaatsing opgelegd krijgen. Daarvoor zijn immers de Gemeenschappen in principe bevoegd. De aangekondigde federale plaatsen passen in (1) ofwel een uitbreiding van het Everberg-model van voorlopige plaatsing en/of (2) de uitvoering van de straffen uitgesproken in het kader van de uithandengeving (door de uitgebreide kamer¹⁰).

Het debat over deze capaciteitsuitbreiding van de opsluitingsmogelijkheden voor jeugddelinquenten wordt voorgesteld als zou er een probleem zijn van stijgende jeugddelinquentie: jeugdrechters moeten jongeren ‘laten gaan’, het federale gesloten centrum De Grubbe moet meer dan 200 aanvragen tot plaatsing weigeren (op jaarbasis)¹¹. Maar kunnen we een stijging van de jeugddelinquentie vaststellen? Op basis van de gegevens van de jeugdparketten kunnen we dat niet. Het gaat eerder om een relatieve stabiliteit of zelfs een lichte daling van het aantal aangemelde misdrijven bij de jeugdparketten, op zijn minst voor wat betreft de laatste 25 jaar¹². Of de gepleegde criminaliteit ernstiger wordt, valt moeilijk te zeggen. Maar uit onderzoek blijkt dat wanneer het dan gaat om ernstige misdrijven deze cijfers sterk gerelativeerd moeten worden.

8 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 29.

9 S. De Clerck, *Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016*, Brussel, FOD Justitie, 23 december 2008.

10 Minderjarigen die door de jeugdrechter uithanden gegeven worden zullen berecht worden voor een speciale kamer binnen de jeugdrechtbank, waar het strafrecht en de gemeenrechtelijke strafprocedures van toepassing zijn. Zie Art 21, Wet tot wijziging van de wetgeving betreffende de jeugdbescherming en het ten laste nemen van minderjarigen die een als misdrijf omschreven feit gepleegd hebben, 13 juni 2009, B.S., 36088 en Ministeriële omzendbrief nr 1/2006 betreffende de wetten 15 mei 2006 en 16 juni 2006 tot wijziging van de wetgeving betreffende de jeugdbescherming en het ten laste nemen van minderjarigen die een als misdrijf omschreven feit gepleegd hebben, 28 september 2006, B.S., 29 september 2006, 50761.

11 Y. Delepeleire, ‘Europese kritiek op gesloten jeugdcentra’, *De Standaard*, 18 juni 2009, www.destandaard.be, geraadpleegd op 03 juli 2009.

12 C. Vanneste, ‘De “nieuwe” statistiek van de jeugdparketten belicht aan de hand van andere types van indicatoren. Oefeningen in contextualisering’, in C. Vanneste, E. Goedseels, I. Detry, *De “nieuwe” statistiek van de jeugdparketten; een belichting van de eerste analyseresultaten vanuit verschillende invalshoeken*, Gent, Academia Press, 2008, 68 en 95.

Slechts een zeer klein percentage pleegt ernstige feiten. Zo wordt bijvoorbeeld slechts één jongere op 100 000 aangemeld voor een diefstal waarbij een wapen wordt getoond en drie minderjarigen op 100 000 voor diefstal met geweld.¹³ Maar als deze statistieken geen bewijzen van een stijging opleveren, waarom wordt er dan toch gekozen voor uitbreiding van capaciteit?

Een eerste piste zou kunnen liggen bij het veranderende vervolgingsbeleid van de jeugdparketten, in het bijzonder bij het aantal doorverwijzingen en septs. Het zou kunnen dat er meer jongeren doorverwezen worden naar de jeugdrechter. De gerechtelijke statistieken betreffende de jeugdparketten (en de jeugdrechtbanken) bieden (vooralsnog) geen inzicht in de beslissingspraktijken. Uit het onderzoek van het NICC blijkt echter dat de seponering in algemene zin geen drastische evolutie heeft gekend. Mogelijks zijn er wel belangrijke geografische verschillen. Het is wachten op het verder afronden van het onderzoek naar de jeugdparketten om hierin meer inzicht te verwerven¹⁴.

Een tweede piste sluit hier nauw bij aan, want de vraag naar capaciteitsuitbreiding lijkt voornamelijk te komen vanuit het gerechtelijke werkveld, de jeugdrechtbanken en de jeugdrechters. Naast een mogelijke daling van het aantal septs, kan de noodzaak aan uitbreiding van capaciteit net zo zeer te wijten zijn aan de veranderende beslissingspraktijk van de jeugdrechtbank en/of de invloed van de toepassing van de nieuwe plaatsingscriteria van de recente wetgeving. De logica gebiedt ons dus ook te overwegen dat er meer wordt geplaatst. Het geproclameerde tekort aan plaatsen in de instellingen zou dan vooral het gevolg zijn van de toename in het gebruik van de plaatsing in de gemeenschapsinstellingen door jeugdrechters en jeugdrechtbanken. Dit kan op zich uiteraard het gevolg van vele factoren zijn (bijvoorbeeld het gebrek aan vertrouwen in degelijke alternatieve sancties).

Een derde piste om deze (federale) capaciteitsuitbreiding te begrijpen en te verklaren draait om de hervorming van de uithandengeving. In het rapport Hammarberg ontstond de uithandengeving de dans niet. Het feit dat minderjarigen, die uithanden gegeven worden door de jeugdrechter, nog steeds terechtkomen in de gewone gevangenissen, kan volgens de Europese commissaris niet door de beugel. Zeker wanneer dit niet gepaard gaat met speciale beschermingsmaatregelen binnen de gevangenis en de nodige aandacht voor de specifieke noden van deze jongeren¹⁵. In de reactie van de Belgische overheid, op het rapport Hammarberg betreffende dit punt, komt de aap uit de mouw: zowel de bezorgdheid van de Commissaris over het uitbreiden van het aantal plaatsen in jeugdinstellingen als de kritiek op de opsluiting van minderjarigen in de gewone gevangenissen, worden gelijktijdig in de kiem gesmoord. *‘La création des centres fédéraux fermés de Tongres et de Saint-Hubert permettra d’accueillir les jeunes, prévenus ou condamnés, afin que les jeunes ayant fait l’objet d’un dessaisissement, ne soient plus détenus ou placés en détenus dans les mêmes lieux que les adultes’*¹⁶. Uit deze

13 C. Vanneste, E. Goedseels, I. Detry, *De “nieuwe” statistiek van de jeugdparketten; een belichting van de eerste analyseresultaten vanuit verschillende invalshoeken*, Gent, Academia Press, 2008, 59.

14 E. Goedseels, bijdrage op Congres Jeugddelinquentie, ‘Op zoek naar passende antwoorden’, Dienst voor Strafrechtelijk Beleid, Brussel, 23 en 24 maart 2009.

15 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 27.

16 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 49.

reactie blijkt dus duidelijk dat de cellen in Tongeren en St-Hubert precies bedoeld zijn voor de uitvoering van de voorlopige maatregel, voorhechtenis en de gevangenisstraf van jongeren die uit handen (zullen) worden gegeven. Zo zal men dus voorkomen dat uithanden gegeven minderjarigen in de gewone gevangenissen terechtkomen. De nieuwe jeugdgevangenis van de 21ste eeuw ziet hier concreet het licht.

Een eerste bedenking is alvast dat de opening van deze gevangenissen drastische gevolgen heeft (of kan hebben) voor de tot nog toe uitzonderlijk gebleven praktijk van de uithandengeving. Immers, deze jeugdgevangenissen bieden immers een 'beter' kader dan de gevangenissen voor volwassenen en zullen beter de rechten en *special needs* van minderjarige kunnen garanderen. Maar! Dit kan op zich weer leiden tot een pervers en negatief neveneffect. Het risico bestaat immers dat hierdoor het aantal uithanden gegeven jongeren sterk zou kunnen toenemen¹⁷. Noem het maar het aanzuig-effect van de "betere" jeugdgevangenis, wat ertoe kan leiden dat deze jeugdgevangenissen al snel overbevolkt geraken.

Daarbij moeten we nog een tweede bedenking formuleren. Het is immers eigenaardig dat deze federale instellingen als een oplossing gepresenteerd worden in het kader van de discussie over het tekort aan plaatsingscapaciteit. Deze federale penitentiaire 'oplossing' draagt immers op zich niet fundamenteel bij tot de oplossing van de problematiek van plaatstekort in de gemeenschapsinstellingen, tenzij als 'Everberg-overloop' voor de nog steeds dominante praktijk van voorlopige plaatsing van minderjarigen. Daarom dat we hier de hypothese zouden durven opperen dat ook de Belgische jeugdbescherming zich bevindt op het punt naar een ontwikkeling van echte dualisering: (1) 'echte' (wat oudere) jeugddelinquenten naar de federale jeugdgevangenissen voor hun voorhechtenis en straf en dus naar het circuit van de volwassenen via de uithandengeving (bevoegdheid van de federale overheid) en (2) de kleinere *prédelinquenten* of jongere *first offenders* binnen de jeugdbescherming (bevoegdheid van de Gemeenschappen). En zodoende belanden we eventueel terug in de 19de eeuw wanneer de eerste aparte jeugdgevangenis van Saint-Hubert de deuren opende en het aantal opgesloten jongeren de hoogte in ging¹⁸. In 2003 omschreven we het nieuwe jeugdbeschermingsrecht al als een gemiste kans en mogelijk een historische valkuil¹⁹. Met de snelle oprichting van deze jeugdgevangenissen voor uithanden gegeven minderjarigen lijkt men met de ogen wijd open in deze valkuil te stappen.

1.3 Jongeren in de gevangenis... en hun bescherming?

Aanzuigend effect²⁰, mogelijke overbevolking van de jeugdgevangenis, de negatieve effecten van de opsluiting²¹, het klinkt weerom belovend... Deze snelle oprichting van jeugdgevangenissen zonder debat over invulling, doelstellingen en rechten veroorzaakt, ons inziens, wel degelijk een aantal problemen. Er wordt in deze beweging van penitentiaire uitbreiding niets gezegd over de rechten en rechtswaarborgen van de

17 J. Christiaens en A. Nuytiens, 'Transfer of Juvenile Offenders to Adult Court in Belgium', *Youth Justice*, Vol 9(2), 2009, 139.

18 J. Christiaens, *De geboorte van de jeugddelinquent*, Brussel, VUBPRESS, 1999, 156-157 en 171.

19 J. Christiaens 'Kiezen voor een volwaardig jeugd(sanctie)recht!', *Panopticon*, 2003, 4, 327.

20 J. Christiaens, *l.c.*, 326, J. Christiaens en A. Nuytiens, *l.c.*, 139.

21 C. Van Dijk, 'De uithandengeving naar Amerikaans model: *adult time for adult crime?* Realiteit, retoriek of symboliek?' *Panopticon*, 2005, 1, 28.

minderjarige gedetineerden. Wanneer zij in federale jeugdgevangenissen terechtkomen, moeten immers de mensenrechten én de rechten van het kind gerespecteerd en geïmplementeerd worden. Door ervoor te kiezen een federale jeugdgevangenis op te richten, verplicht de federale overheid zich ertoe een aantal verantwoordelijkheden op te nemen. En hier stellen zich een aantal problemen.

Een specifiek maar concreet vraagstuk is bijvoorbeeld: onderwijs. Het gaat immers om nog schoolplichtige minderjarigen, met specifieke behoeften die verschillen van die van volwassen gedetineerden. Het luik over onderwijs in het Strategisch Plan zou hier al ontoereikend kunnen zijn. Ook het proces- en implementatieplan²² van de Vlaamse overheid kan hier geen soelaas bieden, het gaat om jongeren die hoogstwaarschijnlijk tijdens de detentie of tijdens de procedure van de uithandengeving hun middelbaar diploma dienen te behalen, zij het voltijds, zij het deeltijds via een leercontract. Er kunnen verschillende voorbeelden aangehaald worden, allen cruciaal voor de reïntegratie van de jeugdige gedetineerde.

Zal in deze jeugdgevangenissen, net als in alle andere Belgische gevangenissen, de Basiswet Gevangeniswezen²³, de Wet op de externe rechtspositie van de gedetineerden²⁴ tot zelfs het Strategisch Plan²⁵ van de Federale en Vlaamse overheid van toepassing zijn? Kunnen deze opgesloten minderjarigen zich beroepen op de rechten van gedetineerden? Zo heeft men bijvoorbeeld in De Grubbe nooit een Commissie van toezicht geïnstalleerd, om een onafhankelijk toezicht op de detentieomstandigheden mogelijk te maken. Dit debat moet aangegaan worden en liefst voordat deze gevangenissen snel hun deuren openen. Momenteel wordt alles zeer simplistisch voorgesteld: we richten een jeugdgevangenis op en onze minderjarigen hoeven niet meer te vertoeven in de contaminerende omgeving van een gewone gevangenis. Alleen, zo eenvoudig is dat natuurlijk niet. Het Everberg-model wordt wat zwevend gehouden tussen enerzijds het model van de gemeenschapsinstelling (geen gevangenis, wel een heropvoedingsinstelling) en anderzijds het penitentiaire model van de federale gevangenissen. Hierdoor ontwijkt men de discussie over de rechten van gedetineerden: het gaat om minderjarigen die vanuit een beschermingskader geplaatst worden. Dit is echter een hypocriete positionering, die niet op kan gaan voor de uithanden gegeven en bestrafte jongeren. Op hen wordt immers het strafrecht toegepast. Zal men opnieuw durven schermen met het pedagogische argument om de rechten van deze minderjarigen uit de weg te gaan?

Belangrijk is dat hierover eindelijk het debat wordt aangegaan. De uitbreiding van de penitentiaire capaciteit voor minderjarigen is een antwoord dat deel is van een repressief élan. Het is een simplistisch antwoord op een complex probleem, dat de ogen sluit voor het “meer kwaad dan goed” effect dat de opsluiting van minderjarigen met zich

22 Vlaamse Overheid, Proces- en Personeelsplanning, Ontwerp van Eindrapport: Hertekeningsfase ‘Onderwijs in de Gemeenschapsinstellingen voor Bijzondere Jeugdzorg, 11 december 2000, 75p.

23 Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden van 12 januari 2005, *B.S.* 1 februari 2005, 2815.

24 Wet betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten van 17 mei 2006, *B.S.*, 15 juni 2006, 30455.

25 Interdepartementale commissie voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, *Strategisch Plan voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden*, 2000, 73. <http://wvg.vlaanderen.be/welzijnjustitie/gedetineerden/stratplan.htm>, geraadpleegd op 06 juli 2009.

meebrengt. De gevangenis is dus geen oplossing en de uitbreiding van de penitentiaire capaciteit voor minderjarigen is vanuit een reductionistisch perspectief onaanvaardbaar.

2. OVERBEVOLKING EN OVER BEVOLKEN VAN GEVANGENISSEN

Aan de problemen van de overbevolking van de gevangenis en voor sommigen de hierbij haast automatische en vanzelfsprekende roep om capaciteitsuitbreiding, is de afgelopen maanden niet meer te ontsnappen. In de aanloop naar de zomervakantie, vaak letterlijk en figuurlijk een piek van de temperatuur in de gevangenissen, worden allerlei 'premature' voorstellen tegen de overbevolking de wereld ingestuurd. Daarenboven duwen rapporten als die van de Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen²⁶ en het rapport Hammarberg ons met de neus op de realiteit achter die stenen muren. Het rapport Hammarberg refereert naar een overbevolking in België van 1.449 gedetineerden in begin 2008 op een totaal van 9.871 gedetineerden. Anno maart 2009 spreken we al over 10.105 gedetineerden (en dit exclusief de instellingen voor sociaal verweer van Doornik en Bergen)²⁷. Bij de aankondiging van nieuwe plannen of voorstellen zoals op bijeenkomsten voor architecten en bankiers en vergaderingen met de vakbonden van het gevangenispersoneel wordt er eerder gesproken over een cijfer dat zou 'zweven' rond 10.500 gedetineerden²⁸.

2.1 Oorzaken, gevolgen en mogelijke oplossingen van overbevolking gedetecteerd

Het rapport Hammarberg gaat verder dan het louter in feiten vaststellen van de overbevolking in de Belgische gevangenissen. Als oorzaken voor de overbevolking worden het stijgende gebruik van de voorlopige hechtenis, langere en opeenvolgende vrijheidsberovende straffen en het verminderd toekennen van de voorwaardelijke invrijheidstelling aangehaald²⁹. Redenen die ons niet vreemd zijn aangezien zij al als oorzaken van overbevolking werden aangeduid in onderzoek van zestien jaar geleden³⁰. Daarnaast lezen we in het rapport een steeds terugkerend punt van kritiek waarvoor België al werd terecht gewezen door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens wegens de ontoereikende psychiatrische behandeling van een geïnterneerde tijdens de vrijheidsberoving³¹. Door het gebrek aan gespecialiseerde plaatsen voor geïnterneerden en veroordeelde psychiatrische patiënten dienen zij een lange tijdsperiode te overbruggen in de gevangenis. Een ander oud zeer, terug te vinden in het rapport Hammarberg, is het onvoldoende investeren in alternatieven voor de vrijheidsberovende straf. In de aanbevelingen van de Mensenrechtencommissaris voor de Belgische overheid lezen we dat deze alternatieven verder ontwikkeld en gepromoot moeten worden aan-

26 Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen, *Jaarrapport 2007*, Brussel, FOD Justitie, 2009, 60p.

27 http://www.statbel.fgov.be/fiGurEs/d352_nl.asp#1, 29 juni 2009.

28 X, 'Vrijlatingen uit angst voor rellen', *De Standaard*, 24 juni 2009.

29 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 4.

30 K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *Barstende muren. Overbevolkte gevangenissen: omvang, oorzaken en mogelijke oplossingen.*, Antwerpen, Kluwer, 1993, 326p.

31 S. Gutwirth en S. Snacken, 'Hoeveel onrechtmatigheid is onmenselijk of vernederend?', Noot bij Hof Mensenrechten, 30 juli 1998, Aerts t. België, in *Mensenrechten, Jaarboek van het Interuniversitair Centrum Mensenrechten 1998-2000*, Antwerpen, Maklu, 2002, 148-161; Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 4.

gezien deze maatregelen de sociale en familiale banden van de dader ondersteunen en hun rehabilitatie faciliteren³².

De overbevolking brengt allerhande negatieve gevolgen op het detentieregime, het uitoefenen van rechten en de leef- en werkomstandigheden met zich mee die ook in het rapport Hammarberg een duidelijke plaats hebben gekregen³³. Daarbij heeft de Mensenrechtencommissaris niet alleen aandacht voor de negatieve effecten van de overbevolking voor de gedetineerden maar ook voor de moeilijke soms onmogelijke werkomstandigheden van penitentiair beampten, sociaal assistenten, psychologen, dokters en directie³⁴. De Mensenrechtencommissaris geeft aan dat deze moeilijke werkomstandigheden ook effect hebben op de rehabilitatie van de gedetineerde en zo één van de doelen bij de vrijheidsberoving dwarsbomen. Als Mensenrechtencommissaris heeft Hammarberg logischerwijs ook aandacht voor het respecteren van de algemene rechtsbeginselen³⁵. Zo benadrukt Hammarberg het belang om veroordeelden gescheiden te houden van niet-veroordeelden aangezien het vermoeden van onschuld van de niet-veroordeelde gerespecteerd moet worden. Dit principe werd niet alleen opgenomen in de European Prison Rules³⁶ maar ook in onze Basiswet Gevangeniswezen³⁷. Het onderscheid tussen arresthuizen en strafhuizen is echter al verwaterd, zo blijkt uit het rapport Hammarberg³⁸ en het Activiteitenverslag van het Directoraat-generaal Penitentiare Inrichtingen³⁹. Daarenboven lanceerde minister van Justitie Stefaan De Clerck op 24 juni 2009⁴⁰ het voorstel tot de herverdeling van gedetineerden van zwaar overbevolkte arresthuizen zoals Antwerpen naar minder zwaar overbevolkte strafhuizen als Leuven Centraal. Weliswaar kunnen we ons niet in concreto uitspreken over dit voorstel, aangezien we (tot op heden) nog niet op de hoogte zijn van de concrete uitwerking met zijn implicaties in de penitentiare praxis. Uit dit voorstel kunnen we echter afleiden dat het water aan de lippen staat, de verdrinkingsdood vermeden moet worden, ook al druist dit in tegen principes en beginselen opgenomen in de Basiswet en de European Prison Rules. Het mogelijks verplicht (lees: onder dwang), al is dit slechts een hopelijk voorbarige veronderstelling van onzentwege, op missie sturen van Belgische gedetineerden naar Tilburgse gevangenis zou in dit rijtje passen en zet doelen bij de vrijheidsberovende straf als rehabilitatie, reïntegratie en herstel onder zware druk. Zien we geen andere oplossingen of mogelijkheden meer voor de overbevolking dan deze die onder de noemer 'nood breekt wet' geplaatst kunnen worden? Bij de aankondiging van dergelijke voorstellen wordt wel benadrukt dat het gaat om een 'tijdelijke'

32 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 4-6 en 13.

33 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 4.

34 Dit werd ook eerder door VUB-onderzoekers aangeklaagd: zie K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *Barstende muren. Overbevolkte gevangenis: omvang, oorzaken en mogelijke oplossingen.*, Antwerpen, Kluwer, 1993, 159-182.

35 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 5.

36 Art. 18.8, Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006: 'In deciding to accommodate prisoners in particular prisons or in particular sections of a prison due account shall be taken to the need to detain: a. untried prisoners separately from sentenced prisoners.'

37 Art. 11, Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden van 12 januari 2005, *B.S.* 1 februari 2005, 2815.

38 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 4-6.

39 Directoraat-generaal Penitentiare Inrichtingen, *Activiteitenverslag 2008*, FOD Justitie, Brussel, 2009, 39.

40 X, '300 gevangenen vrij uit schrik voor hete zomer', *De Standaard*, 24 juni 2009.

maatregel maar hoe voorbijgaand of vergankelijk deze maatregel zal zijn, zal blijken in de toekomst.

2.2 Reductionistisch strafbeleid niet met het badwater weggieten

Dat de overbevolking in de Belgische gevangenissen pijnlijke, beschamende en men-sonterende situaties met zich mee brengt, stond al lang niet alleen in de sterren maar ook in wetenschappelijke en Europese documenten geschreven. De overbevolking teistert al meer dan 25 jaar onze gevangenissen. Het Europees Comité ter Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing heeft bij elk bezoek, in 1993, 1997, 2001, en 2005 aan de Belgische gevangenissen moeten vaststellen dat dit probleem onverminderd aanwezig blijft, in het bijzonder in de arresthuizen⁴¹. De standaardstudie van de VUB over de determinanten van de gevangenisbevolking, in opdracht van toenmalig minister van Justitie Wathelet, dateert van 1993 (onderzoeksperiode 1989-1990) maar heeft nauwelijks aan wetenschappelijke waarde ingeboet⁴². Op basis van internationale literatuur en voorbeelden kwamen de onderzoekers tot de conclusie dat capaciteitsuitbreiding geen oplossing biedt aangezien het niets verandert aan de oorzaken van de overbevolking⁴³. De auteurs, net zoals al lang andere academici⁴⁴ en practici⁴⁵, pleiten voor een *coherent reductionistisch beleid* in tegenstelling tot het *stilstandbeleid* van de jaren '90 en het *beleid van dualisering*, dat nog steeds geldig is⁴⁶. Zoals we kunnen lezen in de beleidsnota Justitie⁴⁷ en het Masterplan 2008-2012⁴⁸ worden enerzijds de vele nadelen van de vrijheidsberoving onderkend, het *ultimum remedium*-principe benadrukt en worden alternatieven als elektronisch toezicht⁴⁹ uitgebreid. Anderzijds blijven deze alternatieven verbonden met de gevangenisstraf en blijkt uit onderzoek dat er meer en langere gevangenisstraffen voorzien zijn

41 Europees Comité ter Preventie van Foltering en Onmenselijke en vernederende Behandeling of Bestrafing (CPT), *Rapport au Gouvernement de la Belgique*, Straatsburg, Conseil de l'Europe, CPT/Inf (1994) 15, (1998) 11, (2002) 25, (2005).

42 T. Daems, 'Baksteen in de maag, steengruis in de nieren. De beleidsnota Justitie en het Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisstructuur in humane omstandigheden', *Panopticon*, 2008, 4, 70.

43 K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *o.c.*, 264.

44 T. Peters, 'De gevangenissen zitten overvol want de alternatieve sancties doen het niet', *Panopticon*, 1980, 265-270; T. Peters, 'Een pleidooi voor een radicaal reductionistisch opsluitingbeleid', *Panopticon*, 1984, 277-282; T. Peters, 'De toepassing van de vrijheidsstraf. Het grote verschil tussen discours en praxis', in C. Fynaut en P. Spierenburg (eds.), *Scherp toezicht, van "Boeventucht" tot "Samenleving en Criminaliteit"*, Arnhem, Gouda Quint, 1990, 283-296.

45 F. Pieters, J. Vanacker en P. Bollen, 'Teveel zielen drukt de pret. Bespreking van het probleem van de overbevolking in de gevangenissen', *Panopticon*, 1988, 574-587.

46 K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *o.c.*, 262-264; S. Snacken, K. Beyens en H. Tubex, 'Changing Prison Populations in Western Countries: Fate or Policy?', *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1995/1, 18-53; S. Snacken en S. Gutwirth, 'Over mensen, gedetineerde mensen en politieke verantwoordelijkheid in een democratische rechtsstaat', *Panopticon*, 2004, 2, 125-134; S. Snacken, 'Penal policy and practice in Belgium', in M. Tonry (ed.), *Crime, Punishment and Politics in Comparative Perspective*, Chicago, Chicago University Press, 2007, 127-216.

47 Algemene beleidsnota van de minister van Justitie, *Parl. St. Kamer* 2007-2008, nr. 0995/003.

48 J. Vandeuren, *Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden*, Brussel, FOD Justitie, 2008, 15p.

49 Tijdens een bezoek, voorjaar 2009, aan het Nationaal Centrum voor Elektronisch Toezicht stelde minister van Justitie Stefaan de Clercq dat het aantal veroordeelden met een enkelband sinds begin 2009 sterk gestegen is tot het aantal van 1.010 gevangenen op 28 mei 2009. (<http://www.stefaandeclercq.be/nl/de-clercq-trekt-hervorming-justitie-opnieuw-op-gang/605>, 25 juni 2009)

voor bepaalde categorieën ernstig geachte misdrijfplegers, in het bijzonder drugs-, seksuele en gewelddelinquenten⁵⁰.

Het zijn barre tijden voor wie een reductionistisch strafbeleid nastreeft⁵¹. Het tekort van 1500 plaatsen wordt steeds meer aanzien als een structureel tekort en met de alternatieven zou er stilaan tegen de grenzen van het numeriek haalbare gestoten worden. Daarenboven wordt de stijging van de gevangenispopulatie gepresenteerd als een *natuurfenomeen*⁵² waar we volgens het Masterplan 2008-2012 een 'beduidende groei' mogen verwachten met een 'normale groeicurve' en de noodzaak voor een buffercapaciteit⁵³. Ook wordt de capaciteitsuitbreiding voorgesteld als de enige zaligmakende weg naar een humane detentie, humane huisvesting en het implementeren van rechten van gedetineerden, wat ook bij de voorzitter van het Netwerk Samenleving en Detentie de nodige ergernis oproept⁵⁴.

België heeft echter nooit een waarlijk reductionistisch strafbeleid doorgevoerd. Als absolute voorwaarde voor een reductionistisch beleid wordt de overtuiging gezien dat het gebruik van de gevangenis zoveel mogelijk beperkt moet worden⁵⁵. Het volstaat niet dat het *ultimum remedium*-principe terug te vinden is in veel beleden discours en beleidsplannen. Dit principe moet aanzien en toegepast worden als werkingsprincipe in het uittekenen van beleid én praktijk. Strafbeleid in het algemeen, en de gevangenis(over)bevolking in het bijzonder, impliceert het maken van keuzes⁵⁶. *Een stijging van de gevangenispopulatie is dus geen louter extern gegeven dat slechts passief kan ondergaan worden. Overbevolking hoeft dus geen onontkoombaar en onomkeerbaar fenomeen te zijn*⁵⁷. Een reductionistisch strafbeleid veronderstelt het ontwikkelen, implementeren en blijvend activeren van een inherent scepticisme⁵⁸ naar de vrijheidsberovende straf, en dus een beperking van de toepassing én de duur ervan, in alle geleidingen van de strafrechtsbedeling. Ook Mensenrechtencommissaris Hammarberg benadrukt in zijn rapport dat niet enkel het bouwen van nieuwe gevangenissen maar een alomvattend strafbeleid gericht op de structurele processen die de gevangenispopulatie doen stijgen, noodzakelijk is⁵⁹. Hij baseert zich op de Recommendation concerning prison overcrowding⁶⁰ van de Raad van Europa, die stelt dat *the extension of the prison estate should rather be an exceptional measure, as it is generally unlikely to offer a lasting solution to the problem of overcrowding*. In deze Recommendation wordt niet alleen de vrijheidsberoving als a *sanction of last resort* geponoerd maar ook maatregelen om overbevolking tegen te gaan of te remediëren worden geduid. Zowel voor, tijdens als na de veroordeling worden alternatieven aangereikt opdat de vrijheidsberoving alleen plaats zou vinden wanneer *the seriousness of the offence would make any*

50 H. Tubex, 'Van gevaarlijke misdrijfplegers naar langgestraften' in S. Snacken (ed.), *Strafrechtelijk beleid in beweging*, Brussel, VUBPress, 2002, 239-269.

51 T. Daems, *l.c.*, 70.

52 T. Daems, *l.c.*, 72.

53 J. Vandeurzen, *o.c.*, 5, 7 en 11.

54 M. Tassier, 'Bakstenen en kaviaar', *Fatit*, 2009, 27, 122, 3.

55 K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *o.c.*, 257-259.

56 M. Tonry (ed.), *o.c.*, 673p.

57 K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *o.c.*, 278.

58 A. Rutherford, *Prisons and the Process of Justice: The Reductionist Challenge*, Londen, Heinmann, 1984, 214p.

59 Report by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, *o.c.*, 6.

60 Recommendation No. R(99)22 of the Committee of Ministers concerning prison overcrowding and prison population inflation, 30 September 1999.

other sanction or measure clearly inadequate (met eigen aanduiding)⁶¹. De huidige Europese Gevangenisregels⁶² verwijzen expliciet naar dit *ultimum remedium*-principe dat opnieuw speciaal herhaald werd betreffende de voorlopige hechtenis in de recente Recommendation on the use of remand in custody⁶³. Structurele processen die leiden tot overbevolking werden al uitvoering onderzocht en besproken⁶⁴. Voor de Recommendation concerning prison overcrowding⁶⁵ is net deze gedetailleerde analyse van cruciaal belang *in order to devise a coherent strategy against prison overcrowding and prison population inflation*. In de laatste beleidsnota van voormalig minister van Justitie Laurette Onkelinx⁶⁶ werd deze globale denkoefening over *de bestraffing, de bestaande straffen en hun gebruik en misschien zelfs over het strafwetboek als dusdanig* op politiek- en beleidsniveau weliswaar aangekondigd. We wachten er nog steeds op.

Laten we daarenboven ook één mogelijk misverstand uit de wereld helpen. Het bouwen van nieuwe penitentiaire instellingen is niet a priori in strijd met een coherent reductionistisch beleid. Ook binnen een reductionistisch strafbeleid kan het noodzakelijk zijn dat er nieuwe penitentiaire instellingen gebouwd worden. Echter wordt deze noodzakelijkheid bepaald wanneer oude gevangenissen naar infrastructuur niet meer beantwoorden aan de maatschappelijke normen, de blijvende vermindering van de fysieke en psycho-sociale *pains* voor de gedetineerde en zijn familie, de doelen bij de vrijheidsberovende straf en nieuwe alternatieve strafuitvoeringsmodaliteiten. Belangrijk verschilpunt met een expansionistisch beleid is dat het bouwen van nieuwe gevangenissen gericht is op het verder zo maximaal mogelijk afbouwen van de detentiecapaciteit. Bestaande verouderde infrastructuren worden vervangen door nieuwe complexen aangepast aan het bestaande strafbeleid.

2.3 Stenen muren bouwen... op basis van wat?

Capaciteitsproblemen in de gevangenis leiden maar al te vaak tot inventieve, tijdelijke (soms overhaaste) voorstellen of maatregelen om de overbevolking te beperken. Het aanpassen van de genademaatregel, de constructie van prefab-gevangenissen, gevangenisboten en de overbrenging naar een Nederlandse gevangenis blijken voorstellen te zijn van alle tijden aangezien enkele al eind jaren '80 geopperd werden. Aangezien het bij het schrijven van deze bijdrage slechts gaat om niet-uitgewerkte voorstellen, gaan we hierop niet dieper in. Niet alleen de overbevolking maar ook het bouwen van nieuwe gevangenissen gericht op het verhogen van de capaciteit staat al lang duidelijk leesbaar in de sterren geschreven. Voor deze uitbreiding en bijhorend 'voorlopig' kostenplaatje van 700 miljoen euro, wordt in deze barre economische tijden gezocht en gesolliciteerd naar een politiek en maatschappelijk draagvlak. In het Brusselse kunstenpa-

61 Recommendation No. R(99)22 of the Committee of Ministers concerning prison overcrowding and prison population inflation, 30 September 1999.

62 Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules.

63 Recommendation Rec (2006)13 of the Committee of Ministers to Member States on the Use of Remand in Custody, the Conditions in which it Takes Place and the Provision of Safeguards against Abuse.

64 K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *o.c.*, 326p.; S. Snacken, K. Beyens en H. Tubex, *l.c.*, 18-53; S. Snacken, 'Penal policy and practice in Belgium', *l.c.*, 127-216.

65 Recommendation No. R(99)22 of the Committee of Ministers concerning prison overcrowding and prison population inflation, 30 September 1999.

66 Algemene beleidsnota van de minister van Justitie, *Parl. St. Kamer* 2006-2007, nr. 2706/007, 8.

leis Bozar verzamelden op 13 mei 2009 ruim 500 architectenbureaus, bouwpromotoren en investeerders zich om te luisteren naar de bouwplannen van minister van Justitie Stefaan De Clerck. Dertien nieuwe gevangenissen zouden tussen 2012 en 2016 over heel België als paddestoelen uit de grond moeten rijzen. De Clerck geeft aan voor vernieuwing te willen gaan en dit niet alleen qua architectuur maar de bouwprojecten moeten ook getuigen van een vernieuwde maatschappelijke visie. De Regie der Gebouwen vulde aan dat het klassieke Ducpétiaux-model, zoals toegepast op de gevangenis van Sint-Gillis, zijn nut al heeft bewezen.

Ducpétiaux, aangesteld in november 1830 als eerste inspecteur-generaal van de Belgische straffenrichtingen en weldadigheidsinstellingen, nam zich voor om de toenmalige gevangenissen met hun gekende schabouwelijke toestanden om te vormen tot orde-lijke, hygiënische en relatief comfortabele inrichtingen. Een doelstelling die ons anno 2009 niet vreemd in de oren klinkt. Ducpétiaux opende zijn werk *Réforme des Prisons* met de nog steeds actuele vraag *La question de la réforme des prisons est agitée depuis longtemps et presque dans tous les pays, et elle a acquis une importance d'autant plus grande que l'emprisonnement est devenu sinon la peine unique, du moins celle qui est la plus fréquemment appliquée. Mais quel est son meilleur mode d'application?*⁶⁷ Gaan we in het debat over de complexe penitentiaire problematiek, dat zich momenteel louter toespitst op de overbevolking, nu net niet voorbij aan deze fundamentele vraag? Anders gesteld: welke finaliteit wordt er gegeven aan een toekomstig verblijf achter deze nieuwe stenen muren? Ducpétiaux, die bij zijn overlijden in 1860 vijftien bouw-werken⁶⁸ had gerealiseerd stond voor een welbepaalde penitentiaire filosofie die als het ware werd 'versteend'. De zedelijke verbetering van de delinquent als 'zondaar' kon volgens Ducpétiaux bereikt worden op basis van een cellulair systeem. Het gebruik van de vrijheidsberoving als instrument voor verbetering werd in verband gebracht met het gevangenisgebouw *an sich* dat op zijn beurt kon bijdragen aan dit doel. De bouw van cellulaire gevangenissen met Jeremy Bentham's Panopticon-model benadrukte onmiskenbaar het groeiende belang van deze interne structuur en architectuur van de gevangenis.

Gevangenissen met hun architecturale aspecten hebben doorheen de eeuwen enorme sociale en maatschappelijke evoluties ondergaan aan de hand van wisselende en nieuwe rationaliteiten, overwegingen, functies en doelstellingen. Nieuwe of veranderende strafopvattingen, functies bij de vrijheidsberovende straf, detentievormen en strafuitvoeringsmodaliteiten kunnen leiden tot nieuwe en specifieke bouwtypen en architectuur van inrichtingen. Nieuwe doelen bij de vrijheidsberovende straf als herstel, re-integratie, rehabilitatie en beperking van detentieschade zoals opgenomen in de Basiswet Gevangeniswezen⁶⁹ vereisen een gebouw met speciaal voor deze doelen ontworpen structuren en vormen. Daarnaast vinden ratio's als beveiliging van de samenleving, kostenbesparing en efficiëntie steeds meer ingang in het discours en beleid rond het bouwen van nieuwe gevangenissen. Het gevaar bestaat zelfs dat deze ratio's in de huidige maatschappelijke constellatie met bijhorend veiligheids- en bestraffingsdis-

67 E. Ducpétiaux, 'Réforme des Prisons. Système cellulaire.', *Déviance et société*, 1988, 12, 1, 29-55.

68 S. Christiaensen, 'Historische ontwikkelingen in de strafrechtsbedeling beschouwd vanuit het perspectief van humanisering en menselijke waardigheid' in M. Bouverne-De Bie, K. Kloeck, R. Roose, en J. Vanacker (eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, Gent, Academia Press, 2002, 240.

69 Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden van 12 januari 2005, *B.S.* 1 februari 2005.

cours en bestaande economische crisis zwaarder zouden gaan doorwegen dan het incorporeren van de doelen als reïntegratie, herstel en rehabilitatie bij de constructie van nieuwe gevangenissen. Zo vormen personeelskosten nu eenmaal structurele kosten die zo veel als mogelijk gedrukt moeten worden en dit kan door bijvoorbeeld elektronische bewaking. Nadelen als de vervreemding tussen gedetineerden en personeel en het wegvallen van persoonlijk contact naar begeleiding en ondersteuning⁷⁰ toe zouden beschouwd kunnen worden als *collateral damage*. Klassieke en efficiënt gebleken bouwvormen zoals de Ducpétiaux-ster maken inspectie en toezicht goedkoop en eenvoudig en lijken grote kanshebber om opnieuw te worden toegepast.

In haar studie van de ontwikkeling van de moderne strafpraktijk waarschuwt Dubbeld voor een eenzijdige aandacht van een gevangenisarchitectuur die uitsluitend gericht is op het optimaliseren en bereiken van doelen en ratio's bij de vrijheidsberovende straf⁷¹. Het gevangenisgebouw *an sich* is geen neutraal instrument of waardevrij middel om deze doelen te bereiken⁷². Zo verbindt de Franse filosoof Michel Foucault de gevangenis met de vorming, verspreiding en instandhouding van macht en met disciplinaire technieken die zich over de maatschappij hebben verspreid⁷³. Ruimtes binnen de architecturale vormgeving en structuren van gevangenisconstructies vormen een fundamentele basis voor de uitoefening van macht⁷⁴. Ruimtelijkheid is een cruciaal gegeven om sociale (machts)relaties te duiden: *the power-knowledge link is acknowledged by every Foucauldian scholar, but for Foucault himself the relationship was embedded in a tri-lectic of power, knowledge, and space*⁷⁵. Foucault associeert ruimte niet alleen met architecturale fysieke structuren maar ook sociale processen zijn verbonden met deze ruimtes. Om die reden zag Foucault ruimtelijkheid als een materieel en ideologische constellatie waarin macht wordt ontwikkeld en werkzaam is. Ruimten zoals cellen, bezoekeruimtes, advocatenruimtes en ateliers zijn voor Foucault *gemengde* ruimtes⁷⁶. Zij geven niet alleen concreet een plaats aan het lokaal binnen het gebouw, aan het meubilair, de ontspannings- of werktuigen. Op deze ruimtes worden ook karakteriserende hiërarchieën, waarden en calculaties geprojecteerd. Anders gesteld: een bezoekeruimte met zijn meubilair faciliteert niet alleen het bezoek van de familie maar op deze ruimte worden bepaalde functies, gedragingen, waarden en mogelijke calculaties met betrekking tot de gedetineerde en zijn bezoek geprojecteerd.

De uiterlijke kenmerken van de Belgische gevangenissen en hun locatie in de stedenbouwkundige ruimte is de afgelopen jaren sterk veranderd. Zo situeren recent gebouwde gevangenissen als deze in Hasselt en Ittre zich op een industrieterrein ver van de

70 L. Fairweather, 'Psychological effects of the prison environment', in L. Fairweather en S. McConville (eds.), *Prison Architecture. Policy, Design and Experience*, Oxford, Architectural Press, 2003, 35.

71 L. Dubbeld, *In de geboortegrond van de gevangenis*, Amsterdam, University Press, 2001, 31.

72 L. Dubbeld, *o.c.*, 32.

73 M. Foucault, *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij, 1989, 445p.

74 M. Foucault, *o.c.*, 445p; M. Foucault, 'Des questions de Michel Foucault a "Hérodote"', in D. Defert en F. Ewald (eds.), *Dits et écrits 1954-1988*, Paris, Gallimard, 1994, Vol. III, 94-95; H. Koskela, 'CamEra – the contemporary urban Panopticon', *Surveillance and Society*, 2003, 1, 3, 292-313; J.W. Crampton en S. Elden (eds.), *Space, Power and Knowledge. Foucault and Geography*, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2007, p. 377.

75 E.W. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Cambridge, Blackwell, 1996, 148.

76 M. Foucault, *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij, 1989, 205-207.

binnenstad. Redenen als schaalvergroting, beschikbaarheid en betaalbaarheid van gronden, en de spreiding van werkgelegenheid worden onder meer aangehaald om deze nieuwe locatie in de stedenbouwkundige ruimte te verklaren⁷⁷. Uiterlijke kenmerken en de locatie in de stedenbouwkundige ruimte zeggen iets over de plaats die de gevangenis en zijn bevolking inneemt in onze maatschappij. Gevangenissen worden niet alleen verwijderd uit het gezichtsveld van de burger maar zouden hiermee de gedetineerde nog meer kunnen isoleren en uitsluiten, zowel letterlijk als figuurlijk, van de maatschappij. Het uiterlijk van de nieuwe constructies met zijn warme kleuren zegt echter niets over het aanwezige regime binnen de muren noch over de mate van disciplineren of de *pains of imprisonment*. Alleszins lijkt het ons duidelijk dat het uiterlijk, de inplanting, de architectuur met zijn vormen en structuren van de gevangenis verscheidene doelen kunnen dienen. De wijzen waarop deze eigenschappen of karakteristieke effecten resorteert bij zijn inwoners, zijn naastbestaanden en de burger blijft nog steeds onontgonnen terrein voor toekomstig onderzoek.

BESLUIT

Het voorgaande kernachtig weergeven lijkt op het eerste zicht een haast onmogelijke opdracht. In deze forumbijdrage werden zeer uiteenlopende thema's gaande van jeugdcriminaliteit, rechtspositie, capaciteitsuitbreiding, bescherming, septs, overbevolking, reductionisme tot de architectuur van de gevangenis besproken en gelieerd aan het rapport van de Mensenrechtencommissaris Hammarberg. Ook al lijkt het water mogelijks te diep, toch gaan we de uitdaging aan om over deze thema's heen enkele algemene tendensen te situeren.

Beleidsnota's, Masterplannen, persberichten, voorstellen tegen overbevolking, etc. zijn zeker niet immuun te noemen voor het *ultimum remedium*-principe waarbij de vele nadelen van de vrijheidsberoving bij jongeren en gedetineerden onderkend worden. De Belgische wetgeving en praktijk kenmerken zich echter door dualisering en selectiviteit dat zich niet alleen in het strafbeleid aftekent maar mogelijks ook binnen de jeugdbescherming. Het *ultimum remedium*-principe mag dan wel de vlag kleuren van beleidsnota's en Masterplannen. Deze vlag heeft echter nooit de volledige lading gedekt.

De huidige zaligmaking van de capaciteitsuitbreiding, haast voorgesteld als de enige mogelijke oplossing voor de Belgische realiteit, gaat voorbij aan de structurele processen die leiden tot overbevolking. Pleiten voor een Belgisch beleid gericht op de afbouw van de capaciteit in gesloten settings en gevangenissen is nog lang geen voorbijgestreefde visie. De Europese regelgeving en het rapport Hammarberg sluiten duidelijk een coherent reductionistische visie in de armen. Belgische 'reductionisten' staan bijgevolg allesbehalve alleen.

Een globaal beleid over de invulling, doelstellingen en uitkomst van de detentie van minderjarige en meerderjarige daders blijkt moeilijk te detecteren. De constructie van een (jeugd)gevangenis veronderstelt veel meer dan het louter stapelen van stenen. Wanneer vragen naar visie op de te bouwen (jeugd)gevangenis onbeantwoord blijven, zou dit verstrekken gevolgen kunnen hebben voor de rechten van betrokkenen, regime, onderwijs, hulpverlening, orde, etc. Mogen we concluderen dat het geloof in de transformerende krachten van de gesloten instelling of gevangenis heropleeft, maar tegen welke prijs... en wie betaalt?

⁷⁷ http://www.regiedergebouwen.be/realisatieberichten_nl.cfm?key=22, 25 juni 2009.